

ФОМШИНА В.М.

д-р екон. наук, проф.,
завідувач кафедри зовнішньоекономічної діяльності,
Херсонський національний технічний університет
Бериславське шосе, 24, м. Херсон, Україна, 73008
E-mail: sergfomi@rambler.ru
ORCID: 0000-0002-7276-3280

ФОМШИН С.В.

канд. екон. наук,
Голова Херсонського обласного осередку
Всеукраїнської громадської організації
«Українська Асоціація економістів-міжнародників»
E-mail: sergfomi@rambler.ru

ЛАДУШИНА О.К.

студентка,
Херсонський національний технічний університет
Бериславське шосе, 24, м. Херсон, Україна, 73008
E-mail: ladushinalena@gmail.com

МІЖНАРОДНІ РИСИ І НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Актуальність. Суб'єктивні освітні, професійні, морально-психологічні властивості людини, які мали значення в усі часи, нині, в умовах становлення глобальної економіки знань, отримують особливе значення. Адже нині стає аксіомою, що людина, її знання і навички, здатність до творчості є основним виробничим ресурсом і основною цінністю суспільства. Ціннісний вимір отримує економічне значення в тому плані, що за умови його деформації жодні зусилля суспільства, витрати урядових і міжурядових інституцій, домогосподарств та ін. суб'єктів щодо досягнення достатнього, (чи високого) вартісного виміру людського капіталу не досягнуть успіху у формуванні головної цінності і основного виробничого ресурсу суспільства.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження функціональної ролі, міжнародних рис формування людського капіталу та їх прояви в національній економіці.

Результати. Лідерами світового розвитку є країни з високим рівнем розвитку людського капіталу. Функціональна роль людського капіталу в світовому розвитку реалізується через якісне вдосконалення людського потенціалу країни, формування здібностей і потреб її населення плюс характеристика вкладу цих неречових інвестицій в економічне зростання, ефективність і конкурентоспроможність. Людський капітал, як і всі різновиди капіталу, не є об'єктивно заданим, він є результатом спільних зусиль самої людини, її сім'ї, підприємства, держави. Для людини ці зусилля пов'язуються із витратами праці, часу і фінансових ресурсів, для підприємств і держави – переважно із фінансовими витратами, пов'язаними з економічним та соціальним розвитком. Фінансові витрати на якісне вдосконалення робочої сили, яке і означає її перетворення у людський капітал, отримують форму інвестицій, тобто, всі види вкладень у людину, які можуть бути оцінені в грошовій чи іншій формі і носять цілеспрямований характер, тобто сприяють зростанню продуктивності праці і підвищенню рівня доходів. Інвестиції в людський капітал порівняно з інвестиціями в інші різновиди капіталу вирізняються низкою особливостей, які здійснюють вплив на прийняття рішень суб'єкта відносно вибору між поточним споживанням чи заощадженням з метою подальшого інвестування і нагромадження людського капіталу. Кожен із суб'єктів, здійснюючи інвестиції в індивідуальний людський капітал, переслідує власні цілі і по-своєму вбачає майбутні вигоди від його нагромадження.

Динаміка, структура і обсяг цих інвестицій показує, що вони істотно різняться в промислово розвинених країнах та в Україні. Обсяги інвестицій в різні складові людського капіталу в Україні нижчі в рази порівняно з країнами Західної Європи, США, Японії. Внаслідок цього останніми десятиріччями склалась деформована структура інвестицій в людину, яка ускладнює її кількісне і якісне відтворення.

Висновки. Міжнародні тенденції розвитку людського капіталу проявляються у наступному: становлення людиноцентристської концепції і гуманізації світового розвитку; зростання ролі фінансових ринків в інвестуванні в людський капітал; велика частка людського капіталу в національному багатстві високорозвинених країн світу; високі і стабільні обсяги витрат на розвиток людського капіталу на всіх рівнях

економіки; швидке реагування освітньої сфери на структурні зміни економіки; перетворення знань у найбільш масштабну сферу інвестування. В системі відтворення людського капіталу в сучасній Україні накопичилась низка достатньо гострих проблем як соціально-економічного, так і морально-ідеологічного характеру, які спроможні за несприятливого розвитку подій призвести не тільки до прогресу економічної системи, але і до її руйнування.

Ключові слова: людський капітал, світова економіка, капітал освіти, капітал здоров'я, інвестування.

FOMISHYNA V.N.

Dr.Sc. (Economics), Professor

Head of the Department of Foreign Economic Activity,

Kherson National Technical University

Beryslavske highway, 24, Kherson, Ukraine

E-mail: sergfomi@rambler.ru

ORCID: 0000-0002-7276-3280

FOMISHYN S. V.

PhD (Economics),

Head of Kherson regional branch

All-Ukrainian public organization

"Ukrainian Association of International Economics"

E-mail: sergfomi@rambler.ru

LADUSHYNA O.K.

student,

Kherson National Technical University

Beryslavske highway, 24, Kherson, Ukraine

E-mail: ladushinalena@gmail.com

INTERNATIONAL FEATURES AND NATIONAL PECULIARITIES OF THE HUMAN CAPITAL FORMATION OF THE WORLD ECONOMY

Topicality. Subjective educational, professional, moral and psychological properties of a person which were important at all times, nowadays receive special significance in the context of the formation of a global knowledge economy,. It now becomes an axiom that a person, his knowledge and skills, his ability to creativity is the main productive resource and the main value of society. Valuable measure gets an economic importance in the sense that, in the case of its deformation, all society's efforts, expenditures of government and intergovernmental institutions, households and other actors in sufficient (or high) cost of human capital achievement will fail in forming the main value and the main productive resource of society.

Aim and tasks. The purpose of the article is to study the functional role, international features of the formation of human capital and their manifestations in the national economy.

Research results. The most developed countries are those which have a high level of human capital development. The functional role of human capital in world development is realized through qualitative improvement of the human potential of the country, the formation of the abilities and needs of its population, plus the characteristics of the contribution of these non-market investments to economic growth, efficiency and competitiveness. Human capital, like all kinds of capital, is not objectively predetermined, it is the result of the joint efforts of the man himself, his family, enterprise, and state. For a person, these efforts are associated with labor costs, time and financial resources, for enterprises and the state - mainly with the financial costs associated with economic and social development. The financial cost of a qualitative improvement of the workforce, which means its transformation into human capital, takes the form of investment – all kinds of investments into a person, that can be valued in cash or another form and are purposeful, that contribute to the growth of labor productivity and increase income level. Investments in human capital in comparison with investments in other types of capital are distinguished by a number of peculiarities that influence the decision making of the subject in relation to the choice between current consumption or savings for the purpose of further investment and accumulation of human capital. Each of the subjects, investing in individual human capital, pursues its own goals and sees in his own way the future benefits of its accumulation.

The dynamics, structure and volume of these investments shows that they differ significantly in the industrialized countries and in Ukraine. The volumes of investments into different components of human capital in Ukraine are lower than in Western countries, the USA, and Japan. As a result, in the last decades there has been a deformed structure of investment in a person, which complicates its quantitative and qualitative reproduction.

Conclusion. *International tendencies of human capital development are manifested in the following: the formation of a human-centric concept and the humanization of world development; growth of the role of financial markets in investing in human capital; a large proportion of human capital in the national wealth of highly developed countries; high and stable expenditures on human capital development at all levels of the economy; rapid response of the educational sphere to structural changes in the economy; the transformation of knowledge into the most extensive sphere of investment. In the system of reproduction of human capital in modern Ukraine has accumulated a number of acute problems of socio-economic and moral-ideological nature, which, due to the unfavourable development of events, could lead not only to the progress of the economic system, but also to its destruction.*

Keywords: *human capital, world economy, educational capital, health capital, investment.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими теоретичними та практичними завданнями.

Нині основним ресурсом розвитку сучасних економічних систем, поряд із фізичним і природним, стає людський капітал. Частка людського капіталу в національному багатстві таких країн, як Фінляндія, Швейцарія, Німеччина, Японія, США складає до 80%. Людський капітал є головним продуктивним чинником у створенні новітніх технологій, розвитку виробництва, підвищенні його ефективності, випереджальному розвитку нових секторів економіки. Водночас людина виступає не лише як головний економічний ресурс світової економіки, носій суспільного прогресу, а як мета і основний результат. Це потребує наукового трактування місця і ролі людини в забезпеченні засобів і реалізації мети суспільного розвитку і отримує узагальнення в концепції людського капіталу

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Теоретичні й методичні аспекти сутності, структури, формування і особливостей функціонування людського капіталу досліджено в працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як Г.Беккер, Гальчинський А. С., Грішнова О.А., Добринін А.И., Дятлов С.А., Добринін А.И., Дятлов С.А., Ильинский И. В., Цимбал О. І., Шарипова Н. Е. та ін..

Формулювання цілей дослідження (постановка завдання). Метою статті є дослідження функціональної ролі, міжнародних рис і особливостей формування людського капіталу та їх прояви в національній економіці. Завданнями є обґрунтування ролі людського капіталу в країнах світу, виявлення джерел і напрямків інвестування в людський капітал, особливостей формування людського капіталу в Україні.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. В розвитку сучасного світового господарства особливого значення набувають проблеми формування і нагромадження не лише фізичного, але і людського капіталу; як зазначає С.С.Шумська, «Передові економіки рухаються в напрямку інноваційного типу, за якого стратегічною метою вже не є зростання речово-матеріальних елементів національного багатства, а збільшення величини і якості людського капіталу, який стає головним фактором стійкого розвитку економіки та суспільства [1, с.75] Функціональна роль людського капіталу в світовому розвитку реалізується через «якісне вдосконалення людського потенціалу країни, формування здібностей і потреб її населення плюс характеристика вкладу цих неречових інвестицій в економічне зростання, ефективність і конкурентоспроможність» [2, с.29]. Ключова роль людського фактору зумовлює кардинальні зміни в сучасному світовому господарстві – змінює тип відтворення, форми нагромадження, критерії розвитку економіки [1, с.76].

Якщо у відтворенні робочої сили задіяні процеси споживання, де задовольняються потреби нижчих рівнів, то формування і нагромадження людського капіталу пов'язується із еволюцією потреб до вищих рівнів, реалізація яких поєднана вже із заощаджувально-інвестиційними процесами. Реальне інвестування в людський капітал на різних рівнях економічної системи нерозривно пов'язане із заощадженнями як домогосподарств, так і підприємницького сектору.

Проблеми зв'язку інвестицій в людський капітал і заощаджень ставив ще класик теорії людського капіталу Г.Беккер. Досліджуючи вартість фінансування людського капіталу з різних джерел, він виділяв кілька таких джерел і вказує, що «Індивід, який займається нагромадженням людського капіталу, повинен переходити від найдешевших до менш дешевших, а потім і дорогих джерел коштів...Найдешевшими зазвичай є дарування і дотації від батьків, родичів, добродійних фондів і держави. Їх ціна для інвестора дорівнює нулю». Наступним джерелом він називає різні пільгові, проте не безкоштовні державні і університетські кредити. Після вичерпання цих двох джерел інвестори вимушені або звертатись на загальний ринок кредитів, або «скорочувати своє власне споживання протягом інвестиційного періоду» [3, с.103].

Людський капітал, як і всі різновиди капіталу, не є об'єктивно заданим, він є результатом спільних зусиль самої людини, її сім'ї, підприємства, держави. Для людини ці зусилля пов'язуються із витратами праці, часу і фінансових ресурсів, для підприємств і держави – переважно із фінансовими витратами. «В міру того, як зростають витрати на відтворення робочої сили, праця як первісний фактор поступово перетворюється у людський капітал» – зазначає В.Щетинін [4, с.56]. Витрати розуміються у широкому сенсі, як сукупність явних (грошових) і неявних (зусиль і втрачених можливостей) [5,с.95]. Загальна риса більшості досліджень людського капіталу – під витратами розуміються фінансові витрати. Насправді це не тільки фінансові витрати; для формування людського капіталу недостатньо тільки матеріальних коштів, необхідні і самовитрати, праця самого носія цього капіталу, а також духовні і культурні вкладення сім'ї і суспільства» [5, с.97].

Як зазначає Л.Ш.Сулейманова, фінансові витрати лише створюють основу для виробництва людського капіталу; його зміст – це не просто вкладення коштів, але й реальна, цілеспрямована діяльність інвестора щодо саморозвитку і самовдосконалення [6]. Якщо сама людина не здатна до засвоєння нових знань (або через вроджені властивості, або через елементарні лінощі), не слід очікувати ефекту від будь-яких фінансових витрат.

Відповідно, формування людського капіталу потребує від самої людини і всього суспільства значних явних і неявних витрат, проведення державою сильної соціальної політики, і здійснюється протягом усього життя. Перший етап цього процесу – це формування фізичного здоров'я, моральних принципів, самосвідомості, елементів суспільної поведінки в дитинстві, які складають фізично-соціальну основу майбутнього людського капіталу. На другому етапі розвиваються якості людини, закладені самою природою, оточуючим середовищем: здоров'я, талант, здібності, орієнтація. Вони розвиваються за допомогою професійної орієнтації і професійного відбору» [5,с.97], і складають так званий «стартовий людський капітал», який нагромаджується в результаті подальших вкладень.

Фінансові витрати на якісне вдосконалення робочої сили, яке і означає її перетворення у людський капітал, отримують форму інвестицій. Інвестиції в людський капітал – це всі види вкладень у людину, які можуть бути оцінені в грошовій чи іншій формі і носять цілеспрямований характер, тобто сприяють зростанню продуктивності праці і підвищенню рівня доходів. О.Грішнова так визначає інвестиції в людський капітал: це «будь-які дії, що підвищують професійну кваліфікацію та продуктивні здібності людини і, тим самим, продуктивність праці» [7, с.54]

Інвестиції в людський капітал порівняно з інвестиціями в інші різновиди капіталу вирізняються низкою особливостей, які здійснюють вплив на прийняття рішень суб'єкта відносно вибору між поточним споживанням чи заощадженням з метою подальшого інвестування і нагромадження людського капіталу. Ці особливості наведені за Добринінін А.И., Дятловим С.А. [8,с.78]; їх значення в процесі вибору між споживанням та заощадженням доповнені автором.

1.Віддача від інвестицій в людський капітал безпосередньо залежить від строку життя його носія і від тривалості трудового періоду; чим раніше здійснюються вкладення у людину, тим швидше вони починають давати віддачу.

Проблема: в більшості країн світу інвестиції в молоду людину ґрунтуються на заощадженнях сім'ї; «Людина, яка хоче отримати освіту (яка дає можливість розраховувати на вищий доход), не має коштів на вступний внесок. Ці кошти вона отримує у родини. Фінансові реформи дають можливість залучити кошти для початкового внеску за межами родини», тобто зростає роль фінансових ринків в інвестуванні людського капіталу [9,с.59-71].

2.Людський капітал не тільки підлягає фізичному і моральному зношенню, але водночас і здатний до примноження та нагромадження.

Проблема: попередження і подолання наслідків зношення капіталу і його примноження потребує постійних заощаджень з боку самого суб'єкта, доповнених фінансовими вливаннями державного і корпоративного сектору. Тоді по мірі використання людського капіталу його характеристики поліпшуються.

3.По мірі нагромадження людського капіталу його доходність зростає до певної межі (пік працездатного віку), а потім падає.

Проблема міжчасового вибору суб'єкта в реалізації його споживчо-заощаджувальної поведінки, доповнена відповідним вибором між поколіннями однієї сім'ї.

4.При формуванні людського капіталу наявний так званий «двосторонній множинний ефект», суть полягає у тому, що в процесі навчання покращується характеристики, здібності і продуктивність праці, що має вплив на доходи не тільки того, хто навчається, але і того, хто фінансує.

Проблема: розуміння вкладень заощаджень корпоративного сектору (нерозподіленого прибутку) в освітню складову людського капіталу не як витрат, а як джерела розвитку компанії.

Врахування цих особливостей є значимим для визначення оптимального балансу між інвестиціями в людей і інвестиціями в обладнання, що дозволяє кваліфіковано управляти інвестиційно-соціальним процесом. Слід також зважати, що для позитивного вирішення зазначеної проблеми в країні має бути наявною необхідна інфраструктура, інституційні умови, сприятливе інституційне середовище [5, с.99].

Інвестування у людський капітал і його формування та нагромадження відбувається на всіх рівнях – мікро-, мезо-, макр-, мегарівні. Відповідно, суб'єктами інвестування у людський капітал є окремий індивід, домогосподарство, підприємство, держава, а сам людський капітал створюється як у суспільному секторі економіки (наприклад, у сфері освіти) за рахунок і державних, і приватних інвестицій, так і на особистісному рівні [7, с.55]. Кожен із суб'єктів, здійснюючи інвестиції в індивідуальний людський капітал, переслідує власні цілі і по-своєму вбачає майбутні вигоди від його нагромадження.

Динаміка, структура і обсяг цих інвестицій показує, що вони істотно різняться в промислово розвинених країнах та в Україні. Обсяги інвестицій в різні складові людського капіталу в Україні нижчі в разі порівняно з країнами Західної Європи, США, Японії. Внаслідок цього останніми десятиріччями склалась деформована структура інвестицій в людину, яка ускладнює її кількісне і якісне відтворення.

Це стає гострою соціально-економічною проблемою, оскільки людським ресурсам належить ключове місце у національному багатстві передових країн світу. У середньому їх частка у структурі перевищує 60%, в той час як питома вага виробленого людиною капіталу характеризується 15-30% вартості світової економіки, природний капітал залежить від забезпеченості ресурсами і коливається від 2 до 39%. Загальний обсяг людського потенціалу України в складі національного багатства, за експертними оцінками, на початок 2008 р. становив 13,2 трлн. дол. США, з яких 7,75 трлн. дол. США – людський капітал і 5,46 трлн. дол. – незадіяний або некапіталізований потенціал (у вузькому сенсі уміщує потенційні можливості безробітного населення, а у широкому розумінні – також і економічно неактивних жителів нашої країни, частка яких складає нині біля 40% населення у віці від 15 до 70 років) [10, с.98].

Хоча структура національного багатства в Україні суттєво різниться від промислово розвинутих країн, в яких людський капітал займає ліву частку в національному багатстві (в країнах «сімки – 78%), в цілому вона відповідає структурі національного багатства країн перехідної економіки Західної Європи, та найближчих сусідів, Росії та Білорусі, в яких біля 50% належить людському капіталу, а 40% – це природний капітал та 10% – відтворюваний людиною капітал [1, с.66]. Проте чітко проявляється вкрай негативна, недопустима, стійка і однонаправлена, з огляду на людиноцентристську направленість сучасного економічного розвитку, тенденція до зниження частки людського капіталу в національному багатстві.

З початку 1990-х років до 2017 року вона зменшилась від 55,7 до 52,8% [11]. Відбувається катастрофічне скорочення людського капіталу, що призводить до посилення диспропорцій між наявним фізичним і природним капіталом, з одного боку, і людським капіталом – з другого. Розвиток цієї суперечності наближається до критичної межі, за якою населення України через свою малочисельність, відносно низький рівень інтелектуального і культурного розвитку, незатребуваність і недостатню якість професійної освіти, неадекватного світогляду може стати нездатним до освоєння наявних економічних ресурсів.

Така динаміка ваги людського капіталу в національному багатстві країни свідчить про прикладне значення теоретичного дослідження проблем людського капіталу в економічній науці, вказує В.Марцинкевич, яке, «на відміну від промислово розвинутих країн, полягає в тому, що в цих частинах світу склався і без суттєвих зривів підтримується встановлений, у крайньому разі достатній рівень інвестицій в людину. Там не стоїть питання про фінансову катастрофу в розвитку освіти, яка в поєднанні із гіпертрофованою соціальною нерівністю перетворює дітей із бідних сімей в «соціальний динаміт», гальмо економічного, культурного і гуманітарного розвитку країни» [2, с.29]. Зокрема, продовжує автор, «американська економічна політика не перебудовується під модні концепції, а орієнтується на відпрацьований прагматизм. В країні, де кожен рік освіти традиційно надає середньостатистичній людині точно вимірюваний вигравш в доходах, грошові потоки справно поступають в сферу освіти» [2, с.29]. В цій країні навіть у кризових умовах, коли в бюджеті

заблоковано ріст фінансування багатьох статей витрат, виняток зроблено лише для дошкільної і шкільної освіти, а також для національної програми підтримки дітей із бідних сімей [2, с.30]

Головними інвестиційними сферами виробництва неречового багатства – людського капіталу, на думку В.Марцинкевича, є освіта і наука [2,с.29]. І.В.Льїнський ширше трактує напрямки видів інвестицій у людський капітал: в капітал освіти, капітал здоров'я і капітал культури. [12, с.57с.]. О.Грішнова виділяє наступні види інвестицій в людський: витрати на освіту – є найпоширенішими, найочевиднішими і найважливішими; витрати на охорону здоров'я, які продовжують тривалість життя, підвищують працездатність і продуктивність праці; витрати на мобільність, завдяки яким робітники мігрують із місць з відносно низькою продуктивністю у місця з відносно високою продуктивністю [7, с.55]. Розглянемо деякі окремі напрямки інвестицій докладніше.

Капітал освіти формується внаслідок витрат на освіту, починаючи із загальної середньої і наступної освіти в процесі трудової діяльності. Україна відноситься до країн із найвищим рівнем освіти населення, що з початку реформ надавало підстави для високої оцінки людського капіталу. Так, у 1993 р., коли Україна була вперше включена у Звіт ПРООН з людського розвитку, вона посідала 45 місце і була віднесена до країн з високим рівнем людського. Однак, країна втрачає потенційні переваги у якості людського потенціалу, рол що свідчить динаміка показника: у рейтингу Індексу людського розвитку ООН у 2016 р. Україна посідала 84 позицію з 188 країн світу.

Формальні кількісні показники в Україні, що характеризують стан освітньої сфери і науки, за багатьма напрямками відповідають світовим тенденціям. «У Швейцарії, Гонконгу та Австралії рівень освіченості нижчий, ніж в Україні» - зазначає А.Гальчинський [13, с.27]. Обов'язкова середня освіта доповнюється «якісною освітою впродовж життя»; вражає кількість людей, які отримали чи отримують вищу освіту Кількість студентів, за даними Держкомстату, нині перевищує 2 млн. Це означає, що в країні формування освітньої складової людського капіталу традиційно є об'єктом цілеспрямованих дій як окремого суб'єкта, так і елементом державної політики і потребує інвестиційного забезпечення.

Інвестиційне забезпечення розвитку людського капіталу не здійснюється автоматично; цьому повинна сприяти цілеспрямована державна політика, реалізація якої потребує залучення значних людських, матеріальних та фінансових ресурсів, як це робиться в розвинутих країнах. Так, «нині країни Заходу витрачають на виробництво знань (прямі інвестиції в людину) приблизно п'яту частину ВВП. Це наймасштабніша сфера інвестування» [14, с.7]. За даними Звіту ООН про розвиток людини у 2010 р. в країнах з дуже високим рівнем розвитку людського потенціалу витрати ВВП на освіту склали: в Норвегії - 6,7%, Австралії - 4,7%, США – 5,5%, Ірландії - 4,9%, Швейцарії – 5,3%, Канаді – 4,9%, Німеччині – 4,4%, Японії -3,4% від ВВП.

Закони України про освіту і науково-технічну діяльність визначають фінансування на освіту в обсягах 10% і науку 1,7% ВВП. Фактично у 2009 р. витрати на освіту склали 9,9 % від витратної частини державного, проте у 2017 р. становили лише 6%, що стає передумовою до зниження рівня індексу освіти, який у 2000 р. мав високе значення 0,901 та до 2016 р. опустився до 0,823, що негативно позначається на формуванні у нашій державі людського капіталу [15].

Якщо за відносними показниками фінансування освітньої сфери наша країна або наближається до розвинених країн, або перевищує їх, то в абсолютному вимірі стан ще критичніший, порівняно з розвинутими країнами, обсяг ВВП України Державне фінансування складало у 2017 р. близько 32 тис. грн. на одну особу, тобто трохи більше 1 тис. євро на рік на одну особу, що перебуває у навчальних закладах України; в Голландії в середньому на одного учні витрачається 8,4 тис. євро на рік, у Бельгії – 7,8 тис. євро, у Франції цей показник становить 7,6 тисяч євро.

Державні інвестування в освітню складову людського потенціалу доповнюються особистими заощадженнями громадян, а також коштами організацій. Близько половини студентів вузів самостійно оплачують навчання, вартість якого в різних вузах коливається, але загалом найменші суми за рік є порівняними як мінімум, із сумою 15-20 прожиткових мінімумів.

Незважаючи на усі досягнення у сфері освіти, освітня складова людського капіталу не здійснює того позитивного впливу на динаміку економічного розвитку, якого можна очікувати, зважаючи на висновки теоретиків людського капіталу. Це свідчить або про накопичення проблем у освітній сфері, або про хибність висновку про визначальну роль людського капіталу, або про перше і друге водночас.

Проблеми в освітній сфері дійсно існують. Зокрема, структура випуску фахівців з вищою освітою в Україні є істотно викривленою порівняно із провідними країнами світу і такою, що не може забезпечувати ефективний розвиток за низькою пріоритетних напрямів (Табл.1). Водночас

навіть у провідних країнах світу спостерігаються прогалини у сфері освіти в періоди швидких технологічних змін. Працівники потребують обізнаності у різних галузях промисловості та з необхідними навичками, необхідними у найбільш зростаючих сферах. Лише формальних кваліфікацій часто не вистачає, коли одна посада може включати дуже різні необхідні навички в різних галузях промисловості на різних ринках [16, с.17]. Це вимагає радикальніших реформ і посилення взаємозв'язку мережі «інтелектуально-інформаційна освіта – інноваційна наука – технологічне виробництво – глобальний ринок» [23, с.13].

Таблиця 1

Структурні зміни в системі випуску фахівців*

Світові тенденції	Країни	Україна
1.Тенденція до зростання у більшості технологічно провідних країн частки фахівців природничих наук, математики і статистики в загальному випуску фахівців з вищою освітою.	Зростання у Великій Британії – з 10,3% до 13,4% (2000-2015рр.), у Швейцарії – з 4,1% до 6,6% (2000-2015рр.), Малайзії – з 3,7% до 6,5% (2005-2015рр.), у США – з 5,1% до 5,6%.	Зниження з 3,8% до 2,5% (2000-2015рр.)
2.Після буму інформаційної економіки в 1990-і роки здебільшого спостерігається деяке уповільнення процесів підготовки фахівців за програмами з інформаційно-комунікаційних технологій.	Скорочення у Великій Британії їх частки у випуску за період 2000-2015рр. з 4,8% до 3,6%, Швеції – з 5% до 3,4%, Швейцарії – з 6,3% до 2,4%, США – з 3,3% до 3,1%, Південній Кореї – з 3,5% до 2,7%, в Малайзії (2005-2015рр.) – з 15,9% до 4%.	Контртренд до більшості країн-лідерів – збільшення підготовки фахівців за програмами ІКТ: з 0,5% у 2000р. до 2,6% у 2015р.
3. У більшості країн провідне місце у структурі підготовки фахівців з вищою освітою посідають спеціальності, пов'язані з медициною та соціальними програмами.	Зростання у США з 12,6% до 16,2%, Великій Британії – з 12,7% до 13,3%, Швейцарії – з 11,9% до 14,4%, Франції – з 7,7% до 15,8%, Іспанії – з 11,7% до 14,5%, Швеції – з 21,3% до 22,8%, Південній Кореї – з 7,8% до 14,6% (2000-2015рр.)	Скорочення з 8,2% до 7,2% (2000-2015 рр.), причому у 2010р. частка становила лише 5,4%.
4. Випуск фахівців у галузях бізнесу, державного управління і права.	Лише показник Франції знаходиться на рівні 33,8%. У багатьох країнах ця частка нижче 20%, причому мала за останні роки Спадна тенденцію (США – з 26,2% до 19,8%, Іспанія та Італія – з 27,4% до відповідно, 19,2% та 18,9%, Південна Корея – з 18,2% до 17%; Швейцарія – з 32,3% до 28,3%.	Гіпертрофований випуск: у 2015р. 33%, в попередні роки досягала 37,4%.

*Складено за [17,с.93-94].

В усьому світі вища освіта приносить вищі заробітки і є могутнім чинником зростання. Всупереч загальносвітовій тенденції, в транзитивній економіці України показник доходів не зростає при зростанні освітнього рівня. «Освіта – досить ефективний засіб для боротьби з бідністю для більшості країн світу, проте освіта не робить жодного внеску у подолання бідності в нашій країні [13, с.23-34].

В Україні масова вища освіта успішно співіснує з масовою бідністю; невідповідність між вкладеннями в саморозвиток, самовдосконалення і освіту і віддачею від них, що спостерігаються в Україні, набули загрозливих масштабів. Так, Цимбал О.І. констатує, що на противагу іншим країнам із високою концентрацією бідності, «в Україні сформовано унікальну модель бідності: вона формується на фоні динамічного розвитку, достатнього рівня освіченості і кваліфікації робочої сили, низького рівня безробіття, вагомої частки участі держави в соціально-економічних процесах» [18/]. Не розуміючи причин цієї ситуації, неможливо відреагувати на неї; тоді найближчими роками слід очікувати перетік фінансових потоків із сфери інвестування у людський капітал у сферу споживання.

Можна знайти кілька пояснень такого стану. О.Цимбал доходить до висновку, що причини слід шукати в структурних диспропорціях отриманих доходів між різними категоріями населення, інституційній недосконалості суспільного діалогу та недостатній ефективності механізмів регулювання зайнятості на ринку праці [18]. Заслугує на увагу інституційний аналіз причин бідності, здійснений Н.Є.Шариповою [19], який дозволяє зрозуміти явище масової бідності освічених людей в Україні. Якщо бідність у країні існує тривалий час, то вона, на думку цього автора, стає елементом економічної культури цієї країни; елементом, що передається із покоління в покоління. Бідність як норма поведінки гальмує формування людського капіталу і нівелює мотивацію до інвестування у нього за наступними напрямками:

1.Орієнтація всіх видів господарської діяльності на виживання, а не на розвиток і нагромадження; свідомість людей концентрується виключно на задоволенні базових потреб, а всі інші не розглядаються;

2.Відсутність осмислення зв'язку між економічними витратами та результатами; десятиліттями люди не можуть підняти свій життєвий рівень, як би вони не прагнули цього. Ця обставина породжує думки, що якісна освіта, тривале навчання, завзята праця не породжують відповідних результатів; виникає апатія, деградація економічного мислення.

3.Високий ступінь «короткозорості»; бідні люди зазвичай не планують далеке майбутнє і не схильні до прийняття рішень із врахуванням довгострокових наслідків. Це стосується важливих рішень щодо заощаджень і інвестицій в певні види фізичного і людського капіталу.

4.Високий ступінь опортунізму. Порушення правових і моральних норм у бідній країні виявляється одним із небагатьох способів швидкого збагачення. В умовах, коли чесна праця не може змінити добробуту населення, а релігійні норми знаходяться у занепаді, значна частина населення «переключається» на опортуністичні методи поведінки.

Поряд із освітою капітал здоров'я являє собою інвестиції в людину, здійснювані з метою формування, підтримки, покращення і поліпшення його здоров'я і працездатності. Він є загальною основою для людського капіталу. Економічна цінність і значимість здоров'я для нагромадження людського капіталу незаперечна. Незадовільний стан здоров'я знижує продуктивність праці; фізично слабкі робітники нездатні повною мірою реалізувати свій людський капітал. В Україні, за даними самооцінки населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги, у 2017 р. лише 46% населення оцінювало свій стан здоров'я як «добрий» [20]. Для робітника погіршення стану здоров'я підвищує так звані соціальні ризики (пов'язані з можливістю втрати доходів, порушенням нормального стану його і його сім'ї при ушкодженні здоров'я); для організації – збитки замість очікуваних прибутків від інвестицій; для держави – додаткові соціальні витрати, пов'язані із соціальним захистом.

Тому як сам робітник, так і організація і держава економічно зацікавлені в інвестиціях у здоров'я. Відтворення цієї складової людського капіталу в країні відбувається в межах дії системи охорони здоров'я.

У країнах світу склалися різні моделі фінансування системи охорони здоров'я: державна (бюджетна), соціально-страхова, ринкова, країн пострадянського простору, які, втім, у чистому виді не представлені у жодній країні, а діючі системи змодельовані відповідно до однієї або декількох систем. В Україні протягом більш ніж двадцяти років незалежності не була визначена модель фінансування охорони здоров'я. СОЗ продовжує фінансуватися за залишковим принципом, а функціонувати — за затратним. У такій моделі зростання витрат збільшення фінансування, яке не супроводжується реформами задля покращення управління цими послугами, не призводить до підвищення їх якості чи доступності. Безоплатний доступ всіх громадян країни до споживання медичних благ гарантується державним фінансуванням сфери охорони здоров'я. Хоча загальний обсяг фінансування охорони здоров'я з державного та місцевих бюджетів щорічно збільшується, проте так і не досягла мінімально прийняттого рівня. У 2017 р. на систему охорони здоров'я виділено близько 2,8% ВВП, хоча за розрахунками ВООЗ та ЄС для ефективного функціонування системи охорони здоров'я її фінансування має становити не менше 6-8% ВВП [21]

Із цього слідує надзвичайно висока частка недержавної та неформальної складових фінансування. Попри конституційну гарантію державного фінансування сфери охорони здоров'я, в Україні сумарне фінансування майже наполовину забезпечується за рахунок недержавної частки, що формується за рахунок інвестицій, благодійних внесків, особистих витрат населення тощо. За даними досліджень, обсяги неформальних/тіньових платежів становлять 41,0–50,0 % .

Доступність до послуг охорони здоров'я залишається низькою. За даними Держкомстату України, майже в усіх домогосподарствах (98%), у якому хто-небудь із членів потребував медичну допомогу, у 29,7% (у 2016 р. – 23,1%) не змогли задовольнити такі потреби [20]; він не отримав її з причини високої вартості послуг, відсутності медичного спеціаліста потрібного профілю.

В Україні соціальні ризики, пов'язані із реальною і можливою втратою здоров'я, є досить високими. Так, рівень захворюваності населення (на 100 тис. осіб) становив у 2016 р. 64,4 випадки, рівень інвалідизації (чисельність інвалідів на 1000 населення) – 39 випадків, рівень розповсюдженості ВІЛ/СНІД серед дорослого населення – 0,05 % [22].

Кількість хворих на активний туберкульоз, який вважається відображенням соціального неблагополуччя в країні, є найвищим у Європі і становить 84 тис. осіб, а кількість хворих із уперше встановленим діагнозом на 100 тис., за період із 1990 р. по 2016 р. зросла більш ніж удвічі – із 31,9 до 72,9 осіб.

Відсутність необхідних заощаджень, як для профілактики, так і лікування важких захворювань призводить до втрат національного людського капіталу внаслідок інвалідизації і смертності населення. За даними Держкомстату, загальний коефіцієнт смертності в Україні у 2012 р. був найвищим як серед країн СНД, так і серед інших країн світу.

Грошові витрати населення на фінансову підтримку охорони здоров'я досить значні, а державні гарантії є мізерними. Загальнодержавні витрати на систему охорони здоров'я у 2017р. становили майже 57 млрд. грн., що на 27% більше, порівняно з 2016р.[21]. Але, якщо врахувати зростання цін на ліки, товари та послуги, що всі жителі України відчували на собі у 2017р., то 27% зростання видатків бюджету є майже неповна компенсація підтримання галузі у життєздатному стані. Основна частина населення потребує особистих заощаджень для забезпечення потреб у відтворенні і нагромадженні капіталу здоров'я, які поповнюють фінансові витрати держави на ці цілі.

Отже, інвестиції в людський капітал нині розглядаються як джерело економічного розвитку, не менш важливе, ніж інвестиції в фізичний капітал. Водночас особливе місце займає проблема пріоритетності інвестицій в людський капітал, яка полягає в тому, що дослідниками проголошується пріоритетність інвестицій в людський капітал порівняно з інвестиціями в фізичний чи інші різновиди капіталу, або у будь-яку із складових людського капіталу. Дослідниками людського розглядається лише позитивна його динаміка, ідеалізується і дещо перебільшується його роль у сучасному суспільному відтворенні при ігноруванні інвестицій в інші сфери. Людський капітал, фізичний і природний діють разом, як суспільний виробничий капітал, отже, однаково важливі. Навіть найбільш кваліфікований фахівець без засобів виробництва неспроможний створювати нову вартість, нездатний забезпечити себе і свою сім'ю необхідними життєвими засобами. Точно так і фізичний капітал сам по собі некорисний; жоден найдосконаліший засіб виробництва не може бути задіяним в повній автономії від людини. Розвиток засобів виробництва потребує більш кваліфікованої робочої сили. Зростання людського капіталу породжує передумови для модернізації і збільшення кількості засобів виробництва.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, міжнародні тенденції розвитку людського капіталу проявляються у наступному: становлення людино-центристської концепції і гуманізації світового розвитку; зростання ролі фінансових ринків в інвестуванні в людський капітал; велика частка людського капіталу в національному багатстві високорозвинених країн світу; високі і стабільні обсяги витрат на розвиток людського капіталу на всіх рівнях економіки; швидке реагування освітньої сфери на структурні зміни економіки; перетворення знань у наймасштабнішу сферу інвестування.

В Україні в системі відтворення людського капіталу в сучасній Україні накопичилась низка достатньо гострих проблем як соціально-економічного, так і морально-ідеологічного характеру, які спроможні за несприятливого розвитку подій призвести не тільки до прогресу економічної системи, але і до її руйнування.

По-перше, це рівноправність елементів людського капіталу. Ігнорується тісний взаємозв'язок елементів, який є абсолютно очевидним, (наприклад, між елементом блоку здоров'я і блоку знань. Здорова людина легше навчається і працює, а освічена людина уважніше і бережливіше ставиться до свого здоров'я).

По-друге, це порушення відповідності між витратами та зисками від інвестицій у людський капітал. Жодна людина не буде успішно навчатись чи продуктивно працювати, якщо не буде вважати, що робота чи навчання приносять користь. Відповідно, жодні фінансові витрати в інвестування людського капіталу не принесуть ефекту економічного зростання і розвитку.

По-третє, динамічний характер людського капіталу. Постійні зміни у структурі і величині людського капіталу автоматично створюють потреби у різних видах інвестицій, реалізація яких потребує відповідного інституційного забезпечення і фінансових ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шумська С.С. Національне багатство: методологічні підходи та оцінка в Україні / С.Шумська // Економічна теорія. –2006. – №4. – С.62-76.
2. Марцинкевич В.Инвестиции в человека: экономическая наука и российская экономика (что скрывается за термином «человеческий капитал» / В.Марцинкевич // МЭ и МО. -2005- №9.-с.29-39.
3. Бэккер Гэри Стэнли. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории: Пер.с англ. / Р.И.Капелюшников. – М.: ГУ ВШЭ,2003. – 672с.
4. Щетинин В.Человеческий и вещественный капитал: общность и различие / В.Щетинин //МЕ и МО. – 2003. – №8. – с.55-60.
5. Харченко В. Е. Человеческий капитал: проблемы накопления и использования / В. Е. Харченко. – Белгород : Изд-во Бел ГТАСМ, 2001. – 248 с.
6. Сулейманова Л. Ш. Роль финансового сектора в воспроизводстве человеческого капитала [Электронный ресурс] / Л. Ш. Сулейманова. – Режим доступа: <http://www.rusnauka.com/>.
7. Грیشнова О.А. Людський розвиток: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2006. – 308с.
8. Добрынин А.И., Дятлов С.А., Цыренова Е.Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования.- СПб.: Наука, 1999
9. Скрипник А. Освіта, індекс сприйняття корупції та мотиваційні моделі корупційної поведінки / А. Скрипник // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 59-71.
10. Квак М. Напрямки мінімізації диспропорційності нагромадження компонентів національного багатства в Україні [Електронний ресурс] / М.Квак // Економічний аналіз. – 2011. – Вип. 8. – Ч. 1. – С. 97-100 – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecan/2011_8_1/pdf/kvak.pdf.
11. Human Capital: The Greatest Asset of Economies on the Rise. – The World Bank, April 3, 2017, <http://www.worldbank.org/en/news/opinion/2017/04/03/human-capital-the-greatest-asset-of-economies-on-the-rise>.
12. Ильинский И. В. Инвестиции в будущее: образование в инновационном воспроизводстве / И.В. Ильинский. – СПб.: УЭФ, 1996. – 164 с.
13. Гальчинський А. С. Лібералізм – еволюційні трансформації / А. С. Гальчинський // Економіка України. –2010. – №6. – С. 23-34.
14. Гальчинський А. С. Проблеми демократизації економіки / А. С. Гальчинський // Економіка України. – 2005. – № 11. – С. 4-11.
15. Гриневич Л. Фінансування освіти у 2017 році зросло [Електронний ресурс] / Л. Гриневич. – 112.ua, 17 березня 2017р. – Режим доступа: <https://ua.112.ua/ekonomika/finansuvannia-osvity-u-2017-rotsi-zroslo-hrynevych-378370.html>]
16. Фомішина В.М., Плющик І.А., Огородник Р.П. Глобальні проблеми у світлі четвертої промислової революції / В.М.Фомішина, І.А.Плющик, Р.П.Огородник // Економічний вісник Запорізького національного університету. – 2018. – № 2. – С. 16-22.
17. Структурні трансформації у світовій економіці: виклики для України / Аналітична доповідь / В.Сіденко (керівник проекту) та ін. – Київ: Заповіт, 2017. – 182с.
18. Цимбал О. І. Регулювання зайнятості на ринку праці в контексті завдань стратегій подолання бідності в Україні [Електронний ресурс] / О.І. Цимбал. – Режим доступа: <http://www.economy.nauka.com.ua>.
19. Шарипова Н. Е. О проблеме бедности: институциональный подход [Электронный ресурс] / Н. Е. Шарипова // Проблемы современной экономики. – № 4 (24). – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/>.
20. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2017 році // [Електронний ресурс]: Режим доступа ukrstat.gov.ua].
21. Горбунова К. Держбюджет–2017: система охорони здоров'я в цифрах . – Аптека.ua, 16 січня 2017р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://www.apteka.ua/article/397685>.
22. Дані медстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://medstat.gov.ua/ukr/main.html>.

23. Боярчук А.І. Глобальна регіоналізація як мегатренд фрагментації світового господарства / А.І.Боярчук // Причорноморські економічні студії. – 2018. – Вип.27. – С.11-14.

REFERENCES

1. Shumska, S.S. (2006). Natsionalne bahatstvo: metodolohichni pidkhody ta otsinka v Ukraini [National wealth: methodological approaches and assessment in Ukraine]. *Ekonomichna teoriia - Economic Theory*. Vol, 4, 62-76 [in Ukrainian].
2. Martsinkevich, V. (2005). Investitsii v cheloveka: ekonomicheskaya nauka i rossiyskaya ekonomika (chto skryivaetsya za terminom «chelovecheskiy kapital») [Investments in a person: economic science and the Russian economy (which hides behind the term "human capital)]. *ME i MO – ME and MO*, Vol. 9, 29-39 [in Russian].
3. Bekker, Geri Stenli (2003). *Chelovecheskoe povedenie: ekonomicheskii podhod. Izbrannyye trudy po ekonomicheskoy teorii: Per.s angl.[Human Behavior: An Economic Approach. Selected Works on Economic Theory: transl. form eng.]*. Moscow: GU VShE [in Russian].
4. Schetin, V. (2003). Chelovecheskiy i veschestvennyiy kapital: obschnost i razlichie [Human and material capital: commonality and difference]. *ME i MO – ME and MO*, Vol. 8, 55-60 [in Russian].
5. Harchenko, V. E. (2011). Chelovecheskiy kapital: problemyi nakopleniya i ispolzovaniya [Human Capital: Problems of Accumulation and Use]. Belgorod : Izd-vo Bel GTASM [in Russian].
6. Suleymanova, L. Sh. Rol finansovogo sektora v vosproizvodstve chelovecheskogo kapitala [The role of the financial sector in the reproduction of human capital]. *www.rusnauka.com*. Retrieved from: <http://www.rusnauka.com/> [in Russian].
7. Hrishnova, O.A. (2006). *Liudskiy rozvytok: Navch.posib. [Human Development: Textbook]* – K.: KNEU [in Ukrainian].
8. Dobryinin, A.I., & Dyatlov, S.A., & Tsyrenova, E.D. (1999). *Chelovecheskiy kapital v tranzitivnoy ekonomike: formirovanie, otsenka, effektivnost ispolzovaniya [Human capital in a transitive economy: the formation, evaluation, efficiency of use]*. SPb: Nauka [in Russian].
9. Skrypnyk, A. (2010). Osvita, indeks spryiniattia koruptsii ta motyvatsiini modeli koruptsiinoi povedinky [Education, index of perception of corruption and motivational models of corruption behavior]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, Vol. 2, 59-71 [in Ukrainian].
10. Kvak, M. (2011). Napriamky minimizatsii dysproportsiinosti nahromadzhennia komponentiv natsionalnoho bahatstva v Ukraini [Directions of minimization of disproportionality of accumulation of components of national wealth in Ukraine]. *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis*, Vol. 8, part 1, 97-100. www.nbuv.gov.ua. Retrieved from: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecan/2011_8_1/pdf/kvak.pdf. [in Ukrainian].
11. Human Capital: The Greatest Asset of Economies on the Rise. – The World Bank, April 3, 2017. www.worldbank.org. Retrieved from: <http://www.worldbank.org/en/news/opinion/2017/04/03/human-capital-the-greatest-asset-of-economies-on-the-rise>. [in English].
12. Ilinskiy, I. V. (1996). Investitsii v budushee: obrazovanie v innovatsionnom vosproizvodstve [Investments in the Future: Education in Innovative Reproduction] SPb.: UEF [in Russian].
13. Halchynskiy, A. S. (2010). Liberalizm – evoliutsiini transformatsii [Liberalism - Evolutionary Transformations]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, Vol. 6, 23-24 [in Ukrainian].
14. Halchynskiy, A. S. (2005). Problemy demokratyzatsii ekonomiky [Problems of democratization of the economy]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, Vol. 11, 4-11 [in Ukrainian].
15. Hrynevych, L. (2017). Finansuvannia osvity u 2017 rotsi zroslo [The financing of education in 2017 has increased]. *ua.112.ua*. Retrieved from: <https://ua.112.ua/ekonomika/finansuvannia-osvity-u-2017-rotsi-zroslo-hrynevych-378370.html>. [in Ukrainian].
16. Fomishyna, V.M., & Pliushchik, I.A., & Ohorodnyk, R.P. Hlobalni problemy u svitli chetvertoi promyslovoi revoliutsii [Global problems in the light of the fourth industrial revolution]. *Ekonomichnyi visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Economic Bulletin of Zaporizhzhya National University*, Vol. 2, 16-22 [in Ukrainian].
17. Sidenko, V. (2017). Strukturni transformatsii u svitovii ekonomitsi: vyklyky dlia Ukrainy / analitychna dopovid. [Structural Transformations in the World Economy: Challenges for Ukraine / analytical Repor]. Kyiv: Zapovit [in Ukrainian].

18. Tsymbal, O. I. Rehuliuвання zainiatosti na rynku pratsi v konteksti zavdan stratehii podolannia bidnosti v Ukraini [Regulation of employment in the labor market in the context of the tasks of poverty reduction strategies in Ukraine]. *www.economy.nauka.com.ua*. Retrieved from: <http://www.economy.nauka.com.ua>. [in Ukrainian].

19. Sharipova, N. E. O probleme bednosti: institutsionalnyi podhod [On the Poverty Problem: An Institutional Approach]. *Problemyi sovremennoy ekonomiki – Problems of the Modern Economy*, Vol. 4 (24). Retrieved from: <http://www.m-economy.ru/> [in Russian].

20. Samoosinka naseleнням stanu zdorovia ta rivnia dostupnosti okremykh vydiv medychnoi dopomohy u 2017 rotsi [Self-assessment by the population of the health status and availability of certain types of medical care in 2017]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].

21. Horbunova, K. (2017). Derzhbiudzhēt–2017: systema okhorony zdorovia v tsyfrakh [State Budget-2017: Health System in Figures]. *www.apteka.ua*. Retrieved from: <https://www.apteka.ua/article/397685>. [in Ukrainian].

22. Dani medstatu Ukrainy [Data for the medstat of Ukraine]. *medstat.gov.ua*. Retrieved from: <http://medstat.gov.ua/ukr/main.html>. [in Ukrainian].

23. Boiarchuk, A.I. (2018). Hlobalna rehionalizatsiia yak mehatrend frahmentatsii svitovoho hospodarstva [Global regionalization as a megatrend fragmentation of the world economy]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, Vol. 27, 11-14 [in Ukrainian].